नखी स्त्री नख आकारत्वेनास्त्यस्य षच् गौरा० ङीष् नख+मत्वा० ङीप् वा । स्वनामख्याते नखद्रव्ये अमरः धूपवर्ग्गे उदा० दशम् ।

नग पु० न गच्छति गम–ड "नगोऽप्राणिषु" पा० नञो न नञोपः । १पर्वते २वृक्षे च अमरः । "नगजा नगजा दयिता दयिताः" भट्टिः "नगाङ्गयो नाम नगारिकन्यः" भा०वि० २८अ०। अप्राणिषिति किम् । अतो इक्षिणः प्रीतेर्नेत्यादौ नञोपः इति बोध्यम् ।

नगज त्रि० नगाज्जायते जन–ड ५त० । १पर्वतजातमात्रे "नगजा नगजाः" भट्टिः २वृक्षादिनि च । हिमाद्रिकन्यायां १पार्वत्यां २क्षुद्रपाषाणभेदाख्यतायां स्त्री राजनि० ।

नगनदी स्त्री नगजाता नदी मा०त० । पर्वतनिःसृतनद्याम् । "विभ्रान्तः सन् व्रज नगनदीतीरजातानि सिञ्चन्" मेघ०

नगनन्दिनी स्त्री ६त० । हिमालयजातायां दुर्गायां शब्द० ।

नगपति पु० ६त० । १हिमालये त्रिका० यथोक्तं ब्रह्माण्डपु० "शैलानाम् हिमवन्तञ्च नदीनाञ्चैव सागरम् । गन्धर्वाणामधिपतिञ्चक्रे चित्ररथम् विधिः" नगानां इन्द्राणां पत्नौ २चन्द्रे च तस्य वनस्पतीयत्वम् ओषधीशब्दे दृश्यम् ।

नगभिद् पु० नगं भिनत्ति भिद–क्विप् ६त० । १पाषाणभेदनामकभेदे राजनि० । २इन्द्रे च तस्य तथात्वं गोत्रभिद्शब्दे २६९८ पृ० दृश्यम् ।

नगभू पु० नगे भवति भू–क्विप् ७त० । १क्षुद्रपाषाणभेदायां राजनि० । २पर्वतजातमात्रे त्रि० ६त० । १पर्वतभूमौ स्त्री

नगर न० नगा इव प्राकारादयः सन्त्यस्य मा० र । "पञ्चक्रियादिनिपुणैर्जातवर्णैर्जनैर्युतम् । अनेकजातिसम्बद्धं नैगमिस्त्रिसमाकुलम् । सर्वदेवसमायुक्तं नगरं त्वभिधीयते" इत्युक्तलक्षणे १पुरभेदे । गौरा० ङीष् । नगरीत्यपि अमरः । तस्य लक्षणं भविष्योत्तरे "दीर्घं वा चतुरस्रं वा नगरं कारयेन्नृपः । तत्त्रिकं वर्त्तुलं वापि कदाचिदपि कारयेत् । दीर्घं प्रादैकप्रकारचतुरस्रं यथोचितम् । त्रिभिः प्रादैः समं त्रिकं वर्त्तुलं यथवाजति । दीर्घं चाहीर्घमुखचतुष्कसम्पत्तिहेतवे । चतुरस्रं चतुर्वर्गफलाय पृथिवीभुजः । त्रिकं त्रिवर्गसिद्धाय वर्त्तुलं बहुरोगकृत् । राज्ञः कक्षस्तु दशभी राजकक्षस्तदाहृतः । राजकक्षैश्च दशभी राजदण्डस्तदाहृतः । राजदण्डैश्च दशभी राजवाटस्तदाहृतम् । राजवाटैश्च दशभी राजकाण्डस्तदाहृतः । राजकाण्डैश्च दशभी राजपुरुष उच्यते । राजधानी तु कथिता दशभी राजपुरुषैः । राजधानी दशगुणा राजधानीशतैस्तदाहृतम् । यद्वैव परिमाणानि प्रोक्तानि पुरपत्तने । भवन्तीभोगसम्पत्तिर्जनकीर्त्तिसुखार्थिनाम् । राजधानीं नरपतिः पुरपत्तनमारभेत् । यत्रोर्जवः क्षमा सौख्यं पवित्रं भद्रं दक्षता । यत्रद्विविधं नाम्नश्च भद्रत्वञ्च यत्र जनम् । धान्याढ्यं भोगसम्पत्तिरिति भोगश्च कीर्त्तिताः । यत्रार्थसंज्ञा नगरे सुनिना तत्त्ववेदिना" इति युक्तिकल्पतरुः । "नृपनाशपुरी प्रोक्ता विद्याम्पुरमपीष्यते । एकतो वल्ल तु प्राणो नगरस्यैकतः स्थितम् । निम्नन्तु खर्वटं नाम नदीगिरिसमाश्रयम् । विप्राश्च विप्रभृत्याश्च यत्र चैव वसन्ति हि । स तु ग्राम इति प्रोक्तः शूद्राणां वास एव च । पञ्चक्रियादिनिपुणैर्जातवर्णैर्जनैर्युतम् । अनेकजातिसम्बद्धं नैगमिस्त्रिसमाकुलम् । सर्वदेवसमायुक्तं नगरत्वमिधीयते" इति विष्णुपु० टीकायां श्रीधरस्वामिधृतभृगुवचनम् । "नगरं सर्वतो भद्रं कर्त्तव्यं रोचकं हि वा । स्वस्तिकं मध्यगं कार्यं कुमारीपुरमेव वा । पद्मसञ्चतुरस्रं सर्वकामसुखावहम् । स्वस्तिकर्त्तं दिक्षुखञ्च दुःस्थितं जयदुर्मदम् । नगरं न प्रशंसन्ति गर्तविद्धं त्रिभेदितम् । अग्रतः स्वल्पप्राकारं स्वस्तिकर्त्तं विदुर्बुधाः । दिक्षुखं वर्त्तकीनन्तु जयमध्यं जयं विदुः । दुःस्थितं निम्नयाम्यन्तु नैर्ऋतं धनदुर्मदम् । शौर्यं वर्त्तुलाकारादपूरितं वारुणं यशः । वाम्यसावुः पद्मं पूर्वनगरं प्रीतिवर्द्धनम् । दैवयोगसमंपूर्णं सर्वारोग्यसुखप्रदम् । मध्यसूत्रप्रयोपेतं नगरं तत् प्रीतवेत्तमम् । ब्रह्मस्थानं हितं विप्र ! शिवस्थानं सदा स्थितः । चतुर्विंशतिनाडीस्तु कलाख्यश्चयतं परम् । यत्र मध्यं प्रशंसन्ति कुलोदयटविपर्ज्जितम् । अथ विष्णुपताकाष्टौ प्राकारैस्तं निवेशनम् । नगरार्द्धं विष्णुस्थं चेष्टं आसं ततोऽर्द्धतः । नगरार्द्धं शिवं चेष्टं चेष्टाद्ग्रामोऽर्द्धयोजनः । द्विक्रोशं परमा सीमा चेष्टसीमा चतुर्धनुः । त्रिभद्रनूनि विक्रीर्णो देशमार्गस्तु तैः कृतः । त्रिभद्रतुर्यमार्गः सीमाचार्यो दशैव तु । धनूंषि द्वय विस्तीर्णः सीमामार्गजयवः कृतः । स्तम्भाश्चिरयनाशानामवस्थार्थं सुसुस्वरः । धनूंषि चैव चत्वारि शाखा रथ्यास्तु निर्मिताः । त्रिकराद्योपरथ्यास्तु द्विकराणुपरथ्यिका । जङ्घापथाचतुष्पादाश्चिपादस्तु स्टङ्गान्तरम् । तृतीयादस्तु पादः प्राग्वंशपादकः स्मृतः" देवी पु० । नगरवस्त्रिवेशशब्दे दृश्यम् । नगरनिर्माणकालस्य "स्थिरराशिगते भानौ